

УДК 94(477)«1941/1945»:378

«ЗАРОБЛЯЮЧИ ... КОПІЙКИ»: ПРАЦЯ СТУДЕНТІВ ПОЛТАВСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ В УМОВАХ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Лук'яненко О.В.

Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

Стаття ілюструє зайнятість випускників Полтавського педагогічного інституту 1943-1953 років на різних роботах в окупованій країні. Автор аналізує причини виходу на ту чи іншу роботу. Публікація демонструє шаблони поведінки студентів в екстремальних умовах війни. Частково висвітлюються питання матеріального забезпечення та морального стану.

Ключові слова: повсякдення, освітня, УРСР, педагогічний інститут, німецько-радянська війна, окупація.

Постановка проблеми. Щодення освітян України першої половини ХХ століття було обірване німецько-радянською війною. Те, що раніше підпадало під категорію унікального, стало рутинним. Студенти та їхні наставники під тиском обставин змінили як обжитий простір, так і саму сферу діяльності. Війна дісталася теренів Полтавщини у серпні 1941 року. Звідтоді до 23 вересня 1943 р. регіон був під контролем німецької адміністрації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці вдавалися до аналізу побуту українців як окупованих територій України загалом (Т. Вронська «В умовах війни: Життя і побут населення України (1943-1945 рр.)» (Київ, 1995), так і різних регіонів республіки (Т. Заболотна «Повсякденне життя населення Києва в роки нацистської окупації 1941-1943 рр.» (Київ, 2008), В. Ревеґук «Полтавщина в роки Другої світової війни (1939-1945)» (Полтава, 2004). Увагу істориків привертало питання специфіки будення в залежності до соціального та гендерного критеріїв (Т. Нагайко «Повсякденне життя сільського населення у 1941-1945 рр. (на матеріалах центральних областей України)» (Переяслав-Хмельницький, 2009), (К. Кобченко «Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства: зб. наук. праць» (Київ, 2015).

Метою даного дослідження є аналіз життя студентів у часи евакуації Полтавського педагогічного інституту до Тюмені, що, по суті, означало для студентів бути кинутими напризволяще.

Хронологічні межі статті охоплюють період окупації Полтавщини з серпня 1941 по 23 вересня 1943 року. Географічні межі цієї публікації в основному пов'язані з Полтавщиною та обласним центром. У межах наших пошуків ми вдаємося до взаємодоповнюючих методів макро- та мікросторичних студій. Джерельну базу становлять 1028 підшивок під загальною назвою «особова справа студента» Полтавського педагогічного інституту імені В. Г. Короленка, які навчалися у закладі з 1942 по 1953 роки.

Виклад основного матеріалу. У наших ранніх розвідках ми вже торкалися теми специфіку залучення студентів до різноманітної активності на окупованій території [1], так само як і про стратегії уникнення співпраці з німцями [2]. У цій публікації звернемо увагу на тих молодих людей,

які були змушені працювати у кардинально протилежних отримуваному фаху галузях. Інколи сфера працевлаштування залежала від талантів, які, з рештою, врятували двох студентів від набору до Німеччини. Так, студентка фізмату Віра Матвійчук стала хористкою у «Вар'єте» Полтави [3, арк. 2], а Ліда Застіжка з російського відділу працювала у хоровому гурткові Решетилівського будинку культури не стільки заради грошей, скільки аби уникнути вербовки [4, арк. 5].

Іншою малочисельною галуззю було садівництво у місті – лише 2 молодих людей зауважили про участь в озелененні обласного центру в часи окупації. Напевне, і в цій категорії могло б бути більше учасників, бо робота була сезонною. Тим паче, що такі молоді люди, як студентка природничий Т. Овчаренко, знали практичну сторону справи добре [5, арк. 1]. Але тільки одна особа – студентка фізмату Ганна Черняк – мала офіційну посаду садівника паровозоремонтного заводу, після того, як за станом здоров'я була оголошена непридатною для відправки до Рейху [6, арк. 1]. Поруч із цією групою були студенти, які працювали на лісопосадках по області (5 осіб). Наприклад, Катерина Шкрібела з мовноліту полола та садила молоді саджанці у лісництві. Однак, в автобіографії пояснювала свою зайнятість безвихіддю: їй, як доньці убитого партизана, постійно погрожували вивезенням до Німеччини та фізичним знищенням [7, арк. 5]. Думаємо, що тлумачити себе як «жертву обставин» було потрібно не стільки адміністрації інституту, скільки для психологічного комфорту самої студентки, аби не відчувати себе «поплічницею окупантів». Іноді на таких роботах студенти опинялися за дивних обставин. Скажімо, Поліна Пономаренко працювала вчителькою в Макіївці на Донеччині, закінчивши Полтавського інститут народної освіти. Коли ж почалася окупація краю, майбутня студентка педінституту пішки прийшла до рідної Полтави і влаштувалася на лісопільові у маєток імені Шевченка [8, арк. 4].

Робота у державних маєтках та на приватних квартирах була дуже розповсюджена серед колишніх студенток педінституту (18 осіб отримували прибуток саме з цього). З їх числа шестеро виконували обов'язки і хатніх робітниць, і працівниць поля [9, арк. 2]. Штовхало до працевлаштування туди одне: страх бути відправленим на захід. Це спонукало до оформлення на роботу до

держмастку станції «Божково» Марфи Штепури з українського відділу [10, арк. 3]. Це була важка робота для колишніх студенток і за поєднанням обов'язків, і за витратою сил. Не дивно, що дівчата змінювали її за якийсь час. Так, Катерина Носенко свого часу втекла до держмастку с. Кустолове Новосанжарського району Полтавщини від вербовки, думаючи, що там буде легше, аніж на громадському дворі. Але «через важкі умови праці», як сама зауважила, перейшла на роботу на Малоперещепинський плодово-овочевий пункт [11, арк. 2]. Загалом, 10% з числа працюючих трудилися прибиральницями та покоївками у різних господарів. Іноді вони просто були кухарками, як Тамара Квятковська [12, арк. 2].

Майже 1/5 усіх студентів знаходила роботу у конторах різного типу (34 особи). Молодь, яка вчилася в основному на фізико-математичному факультеті, брали на посади рахівників та секретарів [13]. На другому місці стояли вихованці природничого факультету; хоча й траплялися й філологи на посадах калькуляторів, як Ольга Шульга, яка після окопних робіт влаштувалася рахівником будівельної групи станції «Полтава-Південна» [14, арк. 6]. Прикметно, що ті, хто працював, говорячи сучасною мовою, «в офісах», у часи окупації, чи не найбільше намагалися не просто констатувати факт роботи, але й шукали тлумачення своїй зайнятості. Мотиви для роботи на ворога були різними. Ганна Антоненко пояснювала, що влаштувалася в контору колгоспу імені Куйбишева Лазорківського району «випадково, за допомоги подруги» [15, арк. 4]. Ольга Перегонова з природного факультету пояснювала працевлаштування крайньою скрутою. Дівчина не змогла евакуюватися, коли у неї був шанс, бо у неї хворів син. Натомість її чоловік швидко кинув дружину і зник син помер на другий день після евакуації. Сама вона, до того, як влаштуватися табельницею при будівельній фірмі, «довго жила у голоді, рік продавали речі свої і чоловіка, щоб вижити» [16, арк. 16-17]. На посаді секретаря меблевої фабрики через страх бути вигнаною до Німеччини опинилася студентка Віра Матяш [17, арк. 7].

Хоча робота в конторах сама по собі не звільняла від трудової повинності у Рейхові. Ми бачимо це з прикладу іншої студентки, Марії Штепи, яка після окупації працювала діловодом у себе вдома в Кременчуці у фінвідділі. Отримавши посвідчення про вербовку до Німеччини, вона написала заяву про звільнення за станом здоров'я згідно з фіктивною довідкою від лікаря. І вже за два місяці знову вийшла на роботу касиром-калькулятором ідальні ремісничого училища [18, арк. 3].

Серед інших чітко визначених занять, 4% з усіх працюючих (7 осіб) заявили про свою зайнятість на будівництві на шосейних доріг, як студентка російського відділу Катерина Іваненко [19, арк. 2]. Інша категорія молодих людей також чітко встановлювала місця своєї зайнятості, як умовно можна назвати заводами, фабриками та промислово-виробничими об'єктами, де були задіяні 24% працюючих (41 особа). Окремим, як Вірі Киві, відносно пощастило бути на посаді кресляра на Полтавському паровозоремонтному заводі, про що дівчина сама зауважувала, порів-

нюючи роботу, яку вона виконувала із працею у колгоспі [20, арк. 6]. Інші 3 особи (7,5% з цієї групи) знайшли прихисток у Полтавському інституті кормів [21, арк. 4]. Звісно, що це була низова робота, бо майбутні філологи не були обізнані із тонкощами сільськогосподарської галузі. Так само, як і в роботі експедиторів хлібозаводу [22, арк. 1]. Дівчата з педінституту йшли працювати швачками: 15% (6 осіб) абітурієнтів повоєнного десятиліття були задіяні у цій галузі на різних підприємствах: троє на фабриці «Ремонт трикотажу» [23, арк. 2], інші троє – в артілі «Швейпром» [24, арк. 2].

Близько 10% молоді (4 особи) після нетривалого навчання в художній школі стали майстринями Райспоживспілки у Полтаві, розмальовуючи іграшки [25, арк. 3]. Стільки ж студентів виконувало різну роботу на пунктах заготівлі зерна та на сепараторних пунктах [26, арк. 3]. Жінки йшли й на важкі роботи: в кар'єрі на відвантажених піску [27, арк. 1] та на торф'яниках у Чорнухах та Нових Санжарах [28, арк. 1]. Однак, навіть така, здавалося б, важка робота не змивала плями із совісті дівчат. Вони намагалися якомога чіткіше окреслити своє безвихідне становище перед влаштуванням на роботу в автобіографіях. Наприклад, Олександра Авраменко зауважувала, що працювала з відразу, бо німці спалили її батька Йосипа Авраменка та все їхнє майно [25, арк. 3]. Лідія Московченко наголошувала, що згодилася на роботу у майстерні «через голод та безробіття... після втечі від вербовки» [26, арк. 3]. А Надія Гудзенко, виправдовуючись за роботу у Собківській торфартілі в Нових Санжарах, наголосила, що потім все ж працювала в лазареті, допомагаючи пораненим червоноармійцям після визволення міста [29, арк. 2].

Як бачимо, зайнятість студентів у подібних організаціях була здебільшого у якості найнижчої за кваліфікацією робочої сили. Ми виділили їх в окремий блок виключно через їхню самоідентифікацію з окремим професійним спільнотами. Більшість же просто констатували, що були чорноробами (25%, або ж 43 особи із 173). Майже всі історії починалися однаково: молоді були відправлені на риття окопів або була залучена на сільськогосподарських роботах по збиранні врожаю хліба та прополці цукрового буряка [30, арк. 1].

Повернення додому супроводжувалося безальтернативною працевлаштування в окупованому обласному центрі «на чорних роботах» [31, арк. 2]. Зазвичай, молоді люди довго не затримувалися на одному місці. Часто починали шлях на квартирах кухарками, гувернантками чи простими прибиральницями [32, арк. 2]. Наприклад, Зоя Жукова після приватної кухні працювала та шила білизну у пральні при відділі сестринства німецького червоного хреста, «заробляючи цим копійки», а вже згодом на якийсь час влаштувалася телефоністкою пожежної команди [33, арк. 8].

Часом у розряді чорноробів студенти опинялися через непокору німецькій окупаційній владі. Олександра Пасько з природничого факультету починала трудовий шлях в Райхскомісаріаті Україна прибиральницею на залізничній станції, два місяця мила підлогу та відвантажувала

продуктів у магазині, аж поки дівчину не взяли на посаду табельниці на Полтавський паровозоремонтний завод. Однак, влітку 1943 р. за невірне виконання німецьких наказів українку знову перевели у чорнороби. З остраху за подальші репресії, вона два наступних до звільнення місяці переховувалася по горищах та навіть у лісі [34, арк. 3].

Еталоном долі покинутого студента педагогічного інституту, який повинен був микатись у пошуках долі у військових умовах без належної професійної підготовки є історія студентки фізмату Галина Турбіною. Вона пройшла чи не всі етапи, виокремлені нами у ході роботи з численними біографіями освітянської молоді. Тут, аби побачити закономірності, наведемо уривок з життєпису двадцятирічної студентки без коментарів: «під час німецької окупації я місяці три жила у Карлівці. Перший час було дуже важко жити, продукти харчування можна було дістати тільки у селі шляхом обміну речей чи інших продуктів, як мило, сірники, сіль та інше. Близько року я ніде не працювала, але, щоб не потрапити в Німеччину, прийшлося все ж працювати. Спочатку працювала на так званому «паперовому складі», де приходилося вивантажувати та навантажувати пакети паперу. Пізніше я була переведена у фінансову контору, бо важку роботу виконувати я не могла. Скоро служба, де я працювала, була переведена до Дніпропетровська, багато працівників поїхало з ними, але я не захотіла

з ними їхати і поступила до ППРЗ [Полтавський паровозоремонтний завод] в електроцех табельником. Працювала до лютого. У лютому, коли Червона армія підходила до Полтави, завод був оточений і багато працівників були відправлені до Німеччини. У цей час я була вдома (пішла на обід). Після того випадку я більше не пішла туди, а влаштувалася знову у фінансову контору при управлінні залізниці» [35, арк. 2зв-3].

Не можемо оминати й ту категорію студентів Полтавського педагогічного інституту 1943-1953 років, котрі вказали у своїх автобіографіях, що не працювали ніде під час окупації. Їх було 13,7% (141 особа із 1028). Серед них були ті, хто визначав свою зайнятість як «домогосподарка» [36, арк. 2]. Інші ведення домашнього господарства в окупованій країні не називали специфічним видом роботи. Незадіяність на виробництві колишні студенти пояснювали неможливістю евакуюватися, відсутністю фінансів для виїзду з села для пошуку роботи чи хворобу [37, арк. 2]. Значна ж кількість студентів повоєнних років в часи окупації просто була менша 15 років, аби мати трудовий стаж на окупантів [38, арк. 2]. Молоді з цієї категорії навіть доводилося привозити спеціальні довідки, що підтверджували їхній статус. Наприклад, Потоцька сільрада видала такий документ Надії Марковій, стверджуючи, що дівчина двадцятирічна абітурієнтка не була ані оstarбайтеркою, ані залученою до робіт в Україні [39, арк. 4].

Список літератури:

1. Лук'яненко О. В. Его-документи про життя студентів Полтавського педінституту впродовж німецько-радянської війни (ч. 1) // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – К., 2017. Випуск 126. – С. 74-77.
2. Лук'яненко О. В. Его-документи про життя студентів Полтавського педінституту впродовж німецько-радянської війни (ч. 2) // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – К., 2017. Випуск 127. – С. 80-82.
3. Архів Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (далі – АНПУ). – Ф. 1. Особові справи студентів стаціонару. – Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Фіз-мат факультет. Стаціонар № 202-218 – Справа. Матвійчук Віра Володимирівна. – 5 арк.
4. Там само. Опис. Випуск 1947 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний факультет. Рос. відділ. стаціонар № 557-575. – Справа. Застіжка Лідія Андріївна. – 7 арк.
5. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Природничий факультет. стаціонар № 234-253 – Справа. Овчаренко Т. А. – 2 арк.
6. Там само. Опис. Випуск 1946 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Фізико-математичний факультет. – Справа. Черняк Ганна Тимофіївна. – 1 арк.
7. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. – Справа. Шкробела Катерина Василівна. – 5 арк.
8. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Фізмат факультет. Стаціонар. – Справа. Пономаренко Поліна Іванівна. – 5 арк.
9. Там само. Опис. Випуск 1944 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. – Справа. Кудря Варвара Кононівна. – 2 арк.
10. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. Укр. – Справа. Штепура Марфа Василівна. – 4 арк.
11. Там само. Опис. Випуск 1948 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Мовно-літературний факультет. – Справа. Носенко Катерина Іванівна. – 4 арк.
12. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. стаціонар рос. відділ № 177-201 – Справа. Квятковська Тамара Данилівна. – 4 арк.
13. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Фізмат факультет. стаціонар № 202-218 – Справа. Голіков Євгенія Антонівна. – 1 арк.
14. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. Рос. – Справа. Шульга Ольга Лукічна. – 6 арк.
15. Там само. Опис. Випуск 1948 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Мовно-літературний факультет. – Справа. Антоненко Ганна Іванівна. – 5 арк.
16. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Природничий факультет. – Справа. Перегонова Ольга Микитівна. – 18 арк.
17. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Природничий факультет. – Справа. Матяш Віра Михайлівна. – 8 арк.
18. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Фізмат факультет. стаціонар № 219-233 – Справа. Штепа Марія Максимівна. – 4 арк.
19. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. – Справа. Іваненко Катерина Сергіївна. – 5 арк.

20. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. Рос. відділ. – Справа. Кива Віра Василівна. – 6 арк.
21. Там само. Опис. Випуск 1948 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. – Справа. Трохименко Вікторія Федорівна. – 5 арк.
22. Там само. Опис. Випуск 1946 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Мовно-літературний відділ. Рос. – Справа. Волошко Ольга Андріївна. – 9 арк.
23. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. Рос. відділ. – Справа. Авраменко Олександра Йосипівна. – 4 арк.
24. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. Укр. – Справа. Мізин Галина Пилипівна. – 2 арк.
25. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. Рос. – Справа. Дашко Ніна Василівна. – 4 арк.
26. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. Укр. – Справа. Московченко Лідія Яківна. – 4 арк.
27. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. Укр. – Справа. Олійник Надія Михайлівна. – 4 арк.
28. Там само. Опис. Випуск 1948 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний факультет. II к. Рос. 1947-1948. Стаціонар. – Справа. Сметана Наталя Павлівна. – 3 арк.
29. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. Рос. – Справа. Гудзенко Надія Тимофіївна. – 4 арк.
30. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. Укр. – Справа. Ляшенко Поліна Григорівна. – 1 арк.
31. Там само. Опис. Випуск 1948 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. Рос. – Справа. Коптева Рімма Миколаївна. – 7 арк.
32. Там само. Опис. Випуск 1947 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Мовно-літературний факультет. Рос. відділ. – Справа. Строгаль (Рикова) Ольга Олексіївна. – 5 арк.
33. Там само. Опис. Випуск 1946 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Мовно-літературний відділ. Рос. – Справа. Жукова Зоя Костянтинівна. – 8 арк.
34. Там само. Опис. Випуск 1948 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Природничий факультет. № 2. – Справа. Пасько Олександра Гаврилівна. – 6 арк.
35. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Фізмат факультет. стаціонар. – Справа. Турбіна Галина Костянтинівна. – 4 арк.
36. Там само. Опис. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. – Справа. Литовченко Ганна Григорівна. – 4 арк.
37. Там само. Опис. Випуск 1947 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Природничий факультет. – Справа. Ткаченко Надія Іванівна. – 6 арк.
38. Там само. Опис. Випуск 1946 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний факультет. Рос. відділ. Стаціонар № 398-418. – Справа. Космачевський Борис Сергійович. – 3 арк.
39. Там само. Опис. Випуск 1948 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний факультет. Укр. – Справа. Маркова надія Федорівна. – 9 арк.

Лукьяненко А.В.

Полтавский национальный педагогический университет
имени В.Г. Короленко

«ЗАРАБАТЫВАЯ КОПЕЙКИ»: ТРУД СТУДЕНТОВ ПОЛТАВСКОГО ПЕДИНСТИТУТА В УСЛОВИЯХ НЕМЕЦКОЙ ОККУПАЦИИ

Аннотация

Статья иллюстрирует занятость выпускников Полтавского педагогического института 1943-1953 годов на различных работах в оккупированной стране. Автор анализирует причины выхода на ту или иную работу. Публикация демонстрирует шаблоны поведения студентов в экстремальных условиях войны. Частично освещаются вопросы материального обеспечения и морального состояния.

Ключевые слова: повседневность, педагоги, УССР, педагогический институт, немецко-советская война, оккупация.

Lukyanenko O.V.

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

«EARNING KOPECKS»: WORK OF STUDENTS OF POLTAVA PEDAGOGICAL INSTITUTE IN CONDITIONS OF GERMAN OCCUPATION

Summary

The article illustrates the employment of the graduates of the Poltava Pedagogical Institute in 1943-1953 in various jobs in the occupied country. The author analyzes the reasons for entering this or that work. The publication demonstrates patterns of students' behavior in extreme conditions of war. Partly highlights the issues of material security and morale.

Keywords: everyday life, teachers, Ukrainian SSR, pedagogical institute, German-Soviet war, occupation.